

Филологическое общество «СЛОВО», 2001. – 576 с.

16. Алексеев С.С. Общая теория права: в 2 т. / С.С. Алексеев. – Т. 1. – М.: Юрид. лит., 1981. – 360 с.

17. Лукашова Е.А. Принципы социалистического права / Е.А. Лукашова // Сов. государство и право. – 1970. – № 6. – С. 21-23.

18. Пахомов І.М. Адміністративно-правові питання державної служби в СРСР / Пахомов І.М. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1971. – 128 с.

19. Битяк Ю.П. Государственная служба в СССР и развитие ее демократических основ: [учеб. пособ.] / Битяк Ю.П. – К.: УМКВО при Минвузе УССР, 1990. – 68 с.

20. Розенбаум Ю.А. Формирование управленческих кадров / Розенбаум Ю.А. – М.: Наука, 1982. – 234 с.

21. Коваленко А.А. Розвиток виконавчої влади в Україні на сучасному етапі: теорія і практика / Коваленко А.А. – К., 2002. – 509 с.

22. Малиновський В.Я. Державна служба: теорія і практика: [навч. посіб.] / Малиновський В.Я. – К.: Атіка, 2003. – 160 с.

23. Стариков Ю.Н. Курс общего административного права: в 3 т. / Ю.Н. Стариков. – М.: Изд-во НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М), 2002. – Т. II: Государственная служба. Управленческие действия. Правовые акты управления. Административная юстиция. – 2002. – 600 с.

24. Гомаль В.П. Державна служба: [курс лекцій] / Гомаль В.П. – Д.: Наука і освіта, 2002. – 314 с.

25. Стародубцев А.А. Принцип законності при здійсненні службової кар'єри в органах внутрішніх справ / А.А. Стародубцев // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 3 (54). – С. 316-323.

УДК 340.132.1:35.08

ДО ПИТАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Кім К. В.,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація: У статті наголошено на соціальній значимості правової свідомості; зазначено, що в сучасних умовах політико-правових уявлень і адміністративних реформ значно зростають вимоги до рівня правової свідомості державних службовців; проаналізовано поняття правосвідомості з точки зору семантики, сформованих у теорії і філософії права, державному управлінні, юридичній психології; охарактеризовано види правосвідомості, її структуру, функції.

Ключові слова: правосвідомість, державні службовці, види правосвідомості, структура правосвідомості, функції правосвідомості.

Аннотация: В статье указано на социальную значимость правового сознания; отмечено, что в современных условиях политико-правовых и административных реформ значительно возрастают требования к уровню правового сознания государственных служащих; проанализировано понятие правосознания с точки зрения семантики, сформированных представлений в теории и философии права, государственном управлении, юридической психологии; охарактеризованы виды правосознания, его структура, функции.

Ключевые слова: правосознание, государственные служащие, виды правосознания, структура правосознания, функции правосознания.

Annotation: This paper presents the social significance of legal consciousness; noted that in the present conditions of political, legal and administrative reforms significantly increased demands on the level of legal awareness of civil servants; analyzed the concept of justice in terms of semantics generated representations in the theory and philosophy of law, public administration, legal psychology; characterized types of justice, its structure and function.

Key words: sense of justice, civil servants, the views of justice, the structure of justice, the function of justice.

Динаміка соціально-економічних і політико-правових процесів, що відбуваються в Україні, осмислення характеру державних перетворень, реальної ситуації у правовій системі роблять актуальною проблему соціальної значимості правової свідомості. Підвищення інтересу до проблематики правової свідомості обумовлюється дедалі зростаючою роллю правової свідомості як найважливішого чинника, що організовує правову систему сучасної України і перетворює соціальну дійсність.

В умовах політико-правових і адміністративних реформ, здійснення державної політики протидії корупції значно зростають вимоги до рівня правової свідомості державних службовців як активних учасників правоосвітнього та правотворчого

процесів. Саме державні службовці є ключовою ланкою у вирішенні функцій, спрямованих на організацію і регулювання найбільш важливих сфер життя суспільства. Від їх складу, кваліфікації, культури, раціонального використання залежить, насамперед, ефективність управлінської діяльності, а вирішення будь-якого питання забезпечується рівнем кваліфікації кадрів, правильністю їх розстановки на тих чи інших ділянках, ставленням до дорученої справи, вмінням забезпечити виконання поставлених перед ними завдань. Значна частина завдань з реалізації ідей розбудови правової, соціальної, демократичної держави України покладається на державних службовців, що складають апарат державних органів. Від того, хто і як працює в апараті, багато в чому залежить успіх справи.

Основні розробки проблем правосвідомості були закладені ще в межах дореволюційної теорії і

філософії права в працях Н.Н. Алексєєва, Б.П. Вишеславцева, С.І. Гессена, Б. А. Кістяківського, Н. М. Коркунова, П. І. Новгородцева, Л. І. Петражицького, В. С. Соловйова та інших.

Окремий внесок у дослідження правосвідомості, охоплюючи питання правового, організаційного, кадрового забезпечення здійснили такі вчені як Г.В. Атаманчук, О.М. Бандурка, Д.Н. Бахрах, Ю.П. Битяк, В.Д. Граждан, Т.С. Кагановська, С.Г. Кисельов, Н.А. Мамедов, А.І. Турчинов.

Термін «правосвідомість» складається з двох частин: «право» і «свідомість». «Право» трактується як система загальнообов'язкових, формально визначених, встановлених і охоронюваних державою правил поведінки, що регулюють суспільні відносини і виражають міру свободи і справедливості [1, с. 56]. Що стосується поняття «свідомість», то К. Маркс та Ф. Енгельс відзначали, що «свідомість ... з самого початку є суспільний продукт і залишається ним поки взагалі існують люди». Правосвідомість – одна із форм суспільної свідомості.

В.В. Лазарев визначає правосвідомість як «сферу чи область свідомості, яка відображатиме правову дійсність у формі юридичних знань та оціночних відносин до права і практики його реалізації, соціально-правових установок і ціннісних орієнтацій, що регулюють поведінку (діяльність) людей в юридично значимих ситуаціях» [2, с. 154].

На думку О.Ф. Скакун «правосвідомість – це система ідей, уявлень, емоцій і почуттів, що виражають ставлення індивіда, групи, суспільства до чинного, минулого і бажаного права, а також до діяльності, пов'язаної з правом» [3, с. 500-501].

Правосвідомість перебуває в основі правової культури і є сукупністю поглядів, ідей, почуттів, настроїв, які мають відношення до права, і включає в себе уявлення про право, тобто праворозуміння, погляди на роль права, правові установи у житті суспільства і держави, ідеї про права людини, відповідальність особи перед іншими людьми, державою і суспільством. Правосвідомість є духовною (ідеологічною) гарантією забезпечення здійснення прав і виконання обов'язків. Ця категорія покращує режим законності, який повинен гарантувати кожному громадянину впевненість, що порядок у суспільстві буде забезпечений, що його права та законні інтереси будуть суворо охоронятися, а ті, хто їх порушить, будуть покарані, а порушені права відновлені. Правосвідомість як система понять, поглядів, уявлень та почуттів з приводу чинного або бажаного юридичного права, а також діяльності, пов'язаної з цим правом, вимагає всілякого розвитку і вдосконалення, що значною мірою залежить від дій і сприяння цьому як з боку органів державної влади, так і недержавних утворень (громадських організацій, політичних партій тощо). Провідним пунктом правосвідомості виступає усвідомлення індивідом цінностей природного права, прав, свобод і обов'язків людини, громадянина і оцінка чинного права з точки зору його відповідності загальнолюдським цінностям, що знайшли закріплення в чинному законодавстві України та міжнародних документах про права людини. Правосвідомість, виступаючи особливим елементом правової культури, залежить від правового виховання як окремої людини, так і суспільства в цілому і

потребує раціонального формування, враховуючи зміни суспільних відносин та інших об'єктивних умов. Отже, як наголошують провідні вітчизняні науковці, «з оновленням законодавства і накопиченням відповідної правозастосовної практики дедалі очевиднішим стає розрив між новим демократичним законодавством і низьким рівнем правосвідомості населення. Цей тривожний фактор визначає проблему формування правової свідомості...» [4, с. 84]. Варто додати, що правосвідомість має свою специфіку, яка «виражається в прогнозуванні суспільно обов'язкової поведінки, обґрунтуванні необхідності встановлення юридичних прав та обов'язків учасників суспільних відносин». Отже, правосвідомість людини активно впливає на правомірне виконання обов'язку додержуватися Конституції України та законів України, оскільки внутрішня правова переконаність особи складає вагомі умови належного виконання нею зазначеного обов'язку.

Сучасний стан розвитку держави характеризується значним збільшенням законодавчої бази, постійно йдуть процеси новелізації законодавства, у практику державної діяльності впроваджуються нові принципи. Ці процеси проходять в умовах певної політичної конфронтації між владними структурами і опозицією, невизначеності взаємовідносин владних інститутів між собою, посилення бюрократичних тенденцій у сфері виконавчої влади та місцевого самоврядування, значного розвитку відомчої нормотворчості, що веде до порушення Конституції та законів України, прав і свобод людини і громадянина.

Усі ці процеси так чи інакше пов'язані з людиною, громадянином, державною службою чи службою в органах місцевого самоврядування, тому питання етики державної (публічної) служби, правової культури службовців, у першу чергу посадових осіб, вимагають постійної уваги. Показником правосвідомості державних службовців, які досить часто у своїй діяльності застосовують правові норми, особистий розсуд, є те, як вони їх використовують, яку мають правову підготовку.

Високий рівень правосвідомості посадових осіб державного управління та громадян, висока правова культура є невід'ємними елементами механізму забезпечення прав і свобод людини. Зазначимо, що правосвідомість має суттєве значення не лише для всього механізму в цілому, але й служить основою для інших його елементів, зокрема, адміністративно-правових норм. Адже на підставі правової свідомості здійснюється тлумачення нормативних актів у цілому. Крім того, правосвідомість також визначає якість правозастосовної діяльності.

Правова свідомість формується непросто. Все починається з родини, потім навчання у школі та університеті, продовжується під час професійної підготовки, стажування, самопідготовки, підвищення кваліфікації, закріплюється в процесі практичної професійної підготовки. Правова свідомість проявляється в професіоналізмі, компетенції, знанні теорії та практики державного управління. Правосвідомість державних службовців визначається особливостями їх професії, а саме, виконанням владних, управлінських і правоохоронних функцій. У процесі службової діяльності у державних

службовців складається система специфічних потреб, інтересів, мотивів, які можуть у своїй сукупності утворити причини впливу на їх правосвідомість.

Фахівці з юридичної психології вважають, що «правосвідомість – система знань, оцінок і уявлень про правопорядок даного суспільства; суб'єктивне моделювання об'єктивно існуючого правопорядку». Основою правосвідомості є усвідомлення і прийняття тих соціальних цінностей, які знаходять своє офіційне закріплення у праві [4, с. 82].

Підсумовуючи сказане вище можна зробити висновок, що правосвідомість – це одна з форм суспільної свідомості, сукупність ідей, уявлень, почуттів, переживань, що виражають ставлення людей до правових явищ суспільного життя (законів, законності, правомірної та неправомірної поведінки, прав, обов'язкам).

Особливе значення в сучасних умовах має правосвідомість державних службовців. Правосвідомість державних службовців визначається особливостями їх професії, а саме, виконанням владних, управлінських і правоохоронних функцій. У процесі службової діяльності у державних службовців складається система специфічних потреб, інтересів, мотивів, які можуть у своїй сукупності утворити причини впливу на їх правосвідомість.

У теорії права розрізняють декілька видів правосвідомості. За суб'єктами правосвідомість поділяється на індивідуальну, групову та суспільну.

Індивідуальна – сукупність правових поглядів, почуттів, настроїв та переконань конкретного індивіда.

Суспільна – виражає ставлення до права всього суспільства, відображає його інтереси.

Групова правосвідомість – виражає ставлення до права, правових явищ, їх оцінку з боку соціальних груп, формальних і неформальних колективів, відображає їх спільні інтереси та потреби, співвідношення їх з інтересами всього суспільства.

За рівнем усвідомлення необхідності права, глибиною проникнення в сутність права і правових явищ у суспільстві правосвідомість може бути:

1) повсякденна правосвідомість – формується в процесі повсякденної життєдіяльності громадян у сфері правового регулювання. Громадяни отримують інформацію правового характеру із засобів масової інформації; спостерігають за юридичною діяльністю державних органів, органів місцевого самоврядування, посадових осіб та ін., але вони залишаються непрофесіоналами у сфері юриспруденції. Буденна правосвідомість притаманна більшості членів суспільства. Для представників цього виду правосвідомості характерні знання загальних принципів права, їх правові погляди тісно переплітаються з моральними уявленнями. Рівень свідомості громадян відіграє значну роль у реалізації суспільних відносин у сфері прав і свобод людини і громадянина. Саме на повсякденну свідомість повинен орієнтуватися законодавець при прийнятті законів, оскільки в них повинні бути відбиті інтереси людей, що виникають у постійному взаємозв'язку між собою;

2) професійна правосвідомість – формується у процесі спеціальної підготовки (наприклад, під час навчання в юридичному закладі) та здійснення юридичної діяльності. Особа при цьому володіє

спеціалізованими й деталізованими знаннями в галузі чинного законодавства, вміннями і навичками його застосування. На думку І.Е. Фабера, правосвідомість державного службовця має бути обов'язково професійною, тобто близькою до наукової, але безпосередньо правосвідомість державного службовця має бути пов'язаною з його роботою. Розвинута професійна правосвідомість допоможе не лише у веденні справ, а й у професійному розвитку державного службовця, а за необхідності допоможе швидко перекваліфікуватися [5, с. 115]. Державні службовці – суб'єкти та активні учасники правотворчого і правозастосовного процесів, отже, від них багато в чому залежить стан законності та правопорядку, а в кінцевому підсумку, становлення української демократичної, правової і соціальної держави;

3) наукова, теоретична правосвідомість – характерна для науковців у галузі законотворчості та правозастосування. Наукова правосвідомість формується на основі широких і глибоких правових знань, на підставі узагальнення закономірностей та на базі студіювання спеціальних досліджень соціально-правової дійсності. Вона характерна для наукових працівників, які займаються розробкою наукових основ юриспруденції, дослідженням питань державного будівництва та правового регулювання суспільних відносин [6, с. 579].

Важливо пам'ятати й те, що відсутність у державних службовців розвиненої правосвідомості або її деформація не лише ускладнюють нормальне функціонування суспільних відносин, але і є однією з причин багатьох негативних явищ.

Процес формування правосвідомості включає в себе чуттєву та раціональну складові. Особливе значення при цьому має формування в індивіда правового почуття, в основі якого лежать почуття справедливості, провини, відповідальності, чесності. Саме правове почуття, загальні уявлення про правомірне і протиправне, про справедливість, про принципи та вимоги права нерідко дозволяють людині правильно орієнтуватися в правовій сфері.

Правосвідомість має складну структуру, яка складається з таких елементів:

1) правова психологія – система почуттів, емоцій, настроїв і переживань, що виникають у людей під дією права, з приводу правової дійсності. Це стихійний, інтуїтивний, неконтрольований розумом рівень правосвідомості. Емоційний стан людини безпосередньо впливає на вибір тієї чи іншої поведінки – правомірної чи неправомірної.

Правова психологія – найбільш глибинна, «прихована» від безпосереднього сприйняття і розуміння сфера правового відображення, яка дає часом такі типи індивідуальних і масових реакцій на право, законодавство, які здатні кардинально визначити успіх чи невдачу тих чи інших законодавчих програм [7, с. 558];

2) правова ідеологія – система ідей, поглядів, теорій про сутність, соціальне призначення права, про можливості його використання для вирішення соціальних проблем. Це концептуальне, теоретичне відображення потреб та інтересів людей, що отримало вираження в юридичних поняттях і категоріях. Правова ідеологія містить положення про закономірності виникнення, функціонування і

розвитку держави і права. Цим самим вона чинить активний вплив на правотворчість і правозастосовну діяльність держави.

У процесі правового регулювання правова свідомість виконує низку основних функцій, до яких передусім належать пізнавальна, оцінна, регулятивна.

Пізнавальна – передбачає знання права, інформованість про нормативні акти, про зміст юридичних норм. Реалізується шляхом участі державних службовців у формуванні та безпосередній реалізації правової демократичної держави і громадянського суспільства. Пізнавальна функція виражається в набутті службовцями певних юридичних знань у процесі освітньо-інтелектуальної та службово-виробничої діяльності [6, с. 578].

Оцінна функція передбачає оцінку правової поведінки (діяльності) людей, оцінку права в цілому. Вона дозволяє державному службовцю мати чітке уявлення про сутність державного ладу і характер і політичного режиму, про якість правозастосовної практики, про своє власне службово-правове становище [6, с. 580].

Регулятивна функція реалізується через систему мотивів, ціннісних орієнтацій, правових установок, які виступають специфічним регулятором поведінки людей. Здійснюється за допомогою правових установлень і ціннісно-правових орієнтацій, що викликають ту чи іншу юридичну активність [6, с. 580].

Підвищення правової культури, правосвідомості, забезпечення належної поведінки державних службовців у відносинах з фізичними і юридичними особами безпосередньо пов'язується з гарантіями щодо конституційних прав і свобод громадян, вимагає знань законодавства та точного і безумовного його виконання. Отже, сформована правосвідомість державних службовців є передумовою якісного функціонування правової та політичної систем держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Основы правоведения Украины: учеб. пособ. / Кивалов С.В., Музыченко П.П., Крестовская Н.Н., Крыжановский А.Ф. – Х.: Одиссей, 2013. – 432 с.
2. Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В.В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001. – 520с.
3. Скакун О.Ф. Теория государства и права: Учебник. – Х.: Консум, Ун-т внутренних дел, 2000. – 704 с.
4. Орбан-Лембрик Л.Е., Кошинец В.В. Юридична психологія: Навчальний посібник. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2007. – 448 с.
5. Фарбер И.Е. Правосознание как форма общественного сознания. – М.: Юрид. лит., 1963. – 205 с.
6. Охотский Е.В. Государственный служащий: статус, профессия, призвание: Учебно-методический комплекс. – Москва: Экономика, 2011. – 702 с.
7. Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Юристъ, 1997. – 672 с.

УДК 342.9

СОЦІАЛЬНИЙ ЗМІСТ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Гришина Н. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація: Стаття присвячена з'ясуванню соціальної сутності та змісту адміністративної відповідальності як виду юридичної відповідальності, характеристик та співвідношенню позитивної та негативної відповідальності.

Ключові слова: відповідальність, юридична відповідальність, соціальна відповідальність, адміністративна відповідальність, ретроспективна відповідальність, перспективна відповідальність, держава, суспільство, права, обов'язки, мораль, дисципліна.

Аннотация: Статья посвящена рассмотрению вопроса социальной сущности административной ответственности как вида юридической ответственности, а так же выявлению особенностей и соотношения позитивной и негативной ответственности.

Ключевые слова: ответственность, юридическая ответственность, социальная ответственность, административная ответственность, ретроспективная ответственность, перспективная ответственность, государство, общество, права, обязанности, мораль, дисциплина.

Annotation: This paper is devoted to the consideration of the social essence of administrative responsibility as a form of legal liability, as well as identifying the characteristics and the ratio of positive and negative responsibility.

Key words: responsibility, legal responsibility, social responsibility, administrative responsibility, retrospective responsibility, promising responsibility, the state, society, rights, duties, morals, discipline.

Проблеми юридичної відповідальності займають важливе місце у правознавстві, до них постійно звертаються спеціалісти в області загальної теорії, а також представники різних галузей юридичної науки.

Продовжує залишатися актуальним питання, пов'язане з визначенням суті і змісту юридичної відповідальності, з визначенням її поняття.

Юридична відповідальність – це реакція на правопорушення. Правопорушення – це підстава відповідальності; де присутнє правопорушення, там присутня (повинна бути) відповідальність; без